

A Historical-Institutional Review of the Obstacles to the Formation of Islamic Banking in Iran

Vahid Shaghaghi Shahri*
Reza Akbarian**
Samira Basirizadeh***
Alireza Jalalvand****

Extended Abstract

Introduction and objectives

In the Constitution of the Islamic Republic of Iran, "the mission of Islamic system is to objectify religious foundations of the Islamic system". Therefore, the banking system should be designed in a way that is by the goals of the Islamic economy and the country's constitution.

Therefore, one of the economic goals of the Islamic Revolution was to remove usury from the banking system. In line with the goals of the Islamic economic system and the constitution, shortly after the victory of the Islamic Revolution of Iran, the law of banking without usury was approved in the Islamic Council to establish a monetary and credit system based on justice and justice. Despite this, the pathology of the country's banking system indicates that after more than four decades have passed since the approval of the usury-free banking law, the banking system of the Islamic Republic is facing many challenges in the implementation of Islamic contracts, especially the civil partnership contract, and it is still far from being realized. The objectives of Islamic banking are far from there.

* Assistant Professor in Economics, Kharazmi University, Iran, (Corresponding author),
v.shaghaghi@khu.ac.ir.

** Associate Professor in Economics, Kharazmi University, Iran, rakbarian@gmail.com.

*** M.A in Economics, Kharazmi University, Iran, stir497@gmail.com.

**** Undergraduate student, Islamic Azad university, Iran, arzali706@gmail.com.

This article also aims to: (1) investigate the effective institutional and structural factors (inside and outside the bank) for the realization of Islamic banking in the country; and (2) design the evolutionary model for Islamic banking in the country and determine the fundamental components and process relationships of this model based on macro goals, macro policies, institutional and structural requirements, strategies and implementation policies, have been studied and compiled.

Method

In this article, an attempt is made to make a historical and institutional analysis of the country's banking system and to determine what structural and institutional obstacles are for the realization of Islamic banking in the country.

Therefore, library studies have been used to review thematic literature and the theoretical foundations of the research. Based on the studies conducted, initially, the historical course of banking in Iran was discussed in the theoretical foundations section, and then all the banking laws and regulations before and after the victory of the Islamic Revolution were examined. In the next step, the combination of "two methods of content analysis and questionnaire" was used to answer the questions. First, using the content analysis method, obstacles and solutions to reach Islamic banking were extracted. Then, these barriers and solutions were extracted and became the basis for designing the questionnaire questions, and finally the questionnaire was completed and analyzed.

The statistical population is the current and former managers and experts of the Central Bank of the Islamic Republic of Iran, professors and experts in the field of banking, and experts of the Monetary and Banking Research Institute of the Central Bank. Random sampling is simple and the sample size is based on Cochran's formula. The sample size was also estimated to be 384 people due to the unlimited size of the population and the unavailability of the variance of the population in question. Also, for content analysis, all reliable sources were identified and texts were carefully examined.

Results

Based on the content analysis method, by examining all texts, nearly 94 thought units were identified. Then, the next step was reducing a number of thought units and identifying patterns among them. In this way, 43 classes were identified, and the questions of the research questionnaire were extracted from these 43 classes.

Based on results obtained from the content analysis method, the challenges and solutions to reach Islamic banking were extracted in four sections including institutional–legal, executive–supervisory, managerial–educational, and finally cultural challenges.

The executive–supervisory challenge is the factors related to the role of institutions overseeing the strict implementation of Islamic banking principles and preventing some banking operations from being formal.

The institutional–legal challenge refers to factors related to infrastructure and laws to achieve Islamic banking.

The managerial–educational challenge is related to the lack of familiarity of managers, experts and people with the basics and goals of the Islamic economy.

The cultural challenge is related to the culture ruling the society and the public's desire for the full implementation of Islamic banking.

The results show that institutional–legal challenges with weight and importance of 39.90%, executive–supervisory challenges at 27.60%, managerial–educational challenges with 23.68%, and finally cultural challenges with 8.82% importance in the path of realizing banking goals. Islamic are effective. Also, in the section on solutions for the realization of Islamic banking, in the order of necessity, reforms in the executive–supervisory field with a weight of 40.18%, institutional–legal reforms at 26.60%, strengthening managerial–educational knowledge 19.41% and finally improving cultural issues 13.81% The percentage will be helpful.

Discussion and summary

Results of the article show that, respectively, institutional and legal challenges with weight and importance of 39.90%, executive and supervisory challenges with 27.60%, managerial

and educational challenges at 23.68%, and finally cultural challenges at 8.82% importance in the realization of the objectives of Islamic banking are effective. Also, among the reforms and solutions for the realization of Islamic banking, according to the necessity of reforms in the executive and supervisory sphere with a weight of 40.18%, institutional and legal reforms with a weight of 26.60%, strengthening managerial and educational knowledge by 19.41% and finally improving cultural issues, 81 13% are pioneers. Therefore, according to the results of the study, it is suggested to give priority to the following issues:

1. Solutions of the executive–supervisory category, the three priority items of which include the actual implementation of Islamic contracts, especially partnership contracts, clarifying and improving the country's banking network, and creating specialized banks.
2. The solutions of the institutional–legal category, the three priority items of its subcategory include strengthening the management and control of banks, planning and creating a road map, and creating the necessary infrastructure and institutions, especially revising the monetary and banking law.
3. Solutions of the management–educational category, the two priority items of which include teaching the goals and basics of the Islamic economy to managers, people, and experts, as well as creating specialized consulting and financing centers.
4. The solutions of the cultural category, which includes creating a culture to familiarize with the principles and processes of Islamic banking.

Keywords: historical analysis, institutional analysis, interest–free banking, Islamic banking, Iranian economy.

Classification JEL: K19,E5,G21.

بررسی تاریخی - نهادی موانع شکل‌گیری بانکداری اسلامی در ایران^۱

وحید شقاقی شهری*

رضا اکبریان**

سمیرا بصیری زاده***

علیرضا جالوند****

چکیده تفصیلی

مقدمه و اهداف

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، «رسالت نظام اسلامی عینیت بخشیدن به مبانی اعتقادی نظام اسلامی است». بنابراین نظام اسلامی به منظور دستیابی به این هدف، بایست در فرایند نهادسازی و طراحی سیستم‌های اجتماعی و اقتصادی، همواره تأکید و توجه لازم را به مبانی اعتقادی نظام اسلامی، احکام اجتماعی اسلام، فقه حکومتی و عدالت اقتصادی داشته باشد. بدین ترتیب سیستم بانکداری باید به گونه‌ای طراحی شود که مطابق با اهداف اقتصاد اسلامی و قانون اساسی کشور باشد.

از اینرو یکی از اهداف اقتصادی انقلاب اسلامی، حذف ربا از نظام بانکداری و سپس تحقق بانکداری اسلامی بوده است. در راستای اهداف نظام اقتصادی اسلام و قانون اساسی، با فاصله اندکی از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، قانون بانکداری بدون ربا با هدف استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل و تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار در مجلس شورای اسلامی به تصویب رسید. با وجود این، آسیب‌شناسی نظام بانکی کشور نشان می‌دهد که با گذشت بیش از

۱. این مقاله برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد با همین عنوان است که در دانشکده اقتصاد دانشگاه خوارزمی دفاع شده است.

* استادیار، گروه اقتصاد و بانکداری اسلامی، دانشکده اقتصاد، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
v.shaghghi@khu.ac.ir

** دانشیار، گروه اقتصاد و بانکداری اسلامی، دانشکده اقتصاد، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
rakbarian@gmail.com

*** دانشجوی کارشناسی ارشد، رشته علوم اقتصادی گرایش اقتصاد اسلامی، دانشکده اقتصاد، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
stir497@gmail.com

**** کارشناسی مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت، دانشگاه آزاد اسلامی، بروجرد، ایران
arzali706@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۳۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۸

چهار دهه از تصویب قانون بانکداری بدون ربا، نظام بانکداری جمهوری اسلامی با چالش‌های متعددی در پیاده‌سازی عقود اسلامی به‌ویژه عقد مشارکت مدنی مواجه است و هنوز از تحقق اهداف بانکداری اسلامی فاصله زیادی وجود دارد.

مقاله حاضر نیز با هدف: (۱) بررسی عوامل نهادی و ساختاری مؤثر (درون و بیرون بانک) برای تحقق بانکداری اسلامی در کشور؛ و (۲) طراحی مدل تکاملی‌گذار به بانکداری اسلامی در کشور و تعیین مؤلفه‌های بنیادین و روابط فرایندی این مدل براساس اهداف کلان، سیاست‌های کلان، الزامات نهادی و ساختاری، راهبردها و سیاست‌های اجرایی، مطالعه و تدوین شده است.

روش پژوهش

نظر به اینکه نظام بانکی، به‌عنوان یک نهاد مهم مالی و پولی، نقش اساسی و کلیدی در ساختار اقتصادی هر کشوری دارد، بنابراین در مقاله حاضر تلاش می‌شود تحلیل تاریخی و نهادی از نظام بانکی کشور صورت گیرد و مشخص شود چه موانع ساختاری و نهادی برای تحقق بانکداری اسلامی در کشور وجود دارد.

از اینرو در این مقاله از مطالعات کتابخانه‌ای که شامل کتب، پایان‌نامه‌ها، مقالات فارسی و خارجی است جهت بررسی ادبیات موضوعی و مبانی نظری تحقیق استفاده شده است. براساس مطالعات انجام‌شده ابتدا در بخش مبانی نظری به سیر تاریخی بانکداری در ایران پرداخته شد و سپس تمامی قوانین و مقررات بانکی پیش و پس از پیروزی انقلاب اسلامی بررسی شد. در مرحله بعد از ترکیب «دو روش تحلیل محتوا و پرسش‌نامه» جهت پاسخ به سؤالات استفاده شده است. ابتدا با استفاده از روش تحلیل محتوا، موانع و راهکارهای رسیدن به بانکداری اسلامی استخراج شدند. سپس این موانع و راهکارها استخراج شده، مبانی طراحی سؤالات پرسش‌نامه قرار گرفت و سرانجام پرسش‌نامه تکمیل و تحلیل شد.

جامعه آماری نیز مدیران و کارشناسان فعلی و سابق بانک مرکزی جمهوری اسلامی و استادان و خبرگان در حوزه بانکداری و کارشناسان پژوهش‌گده پولی و بانکی بانک مرکزی هستند. نمونه‌گیری به‌صورت تصادفی ساده بوده و حجم نمونه براساس فرمول کوکران می‌باشد. حجم نمونه نیز با توجه به نامحدود بودن حجم جامعه و همچنین، در دسترس نبودن واریانس جامعه مدنظر ۳۸۴ نفر برآورد شد. همچنین برای تحلیل محتوا، تمامی منابع معتبر شناسایی و متن‌ها به‌دقت بررسی و واحدهای فکر آنها مشخص شد.

نتایج مقاله

براساس روش تحلیل محتوا، با بررسی تمامی متون نزدیک به ۹۴ واحد فکر شناسایی شدند. سپس شروع به انجام مرحله بعد یعنی کاهش تعداد واحدهای فکر و شناسایی الگوهای میان آنها اقدام شد. واحدهای فکری که مترادف یا دارای معانی مشابه بودند، در کنار یکدیگر قرار گرفتند و جمعاً یک طبقه را تشکیل دادند. به این ترتیب ۴۳ طبقه شناسایی شدند که از این ۴۳ طبقه، سوالات پرسش‌نامه پژوهش استخراج گردید.

براساس نتایج به دست آمده از روش تحلیل محتوا، چالش‌ها و راهکارهای رسیدن به بانکداری اسلامی در چهار بخش شامل بخش‌های نهادی-قانونی، اجرایی-نظارتی، مدیریتی-آموزشی، و در نهایت چالش‌های فرهنگی استخراج شدند.

چالش اجرایی - نظارتی، عوامل مربوط به نقش نهادهای ناظر بر اجرای دقیق اصول بانکداری اسلامی و جلوگیری از صوری بودن برخی از عملیات بانکی است.

چالش نهادی - قانونی، عوامل مرتبط با زیرساخت‌ها و قوانین جهت رسیدن به بانکداری اسلامی را اشاره می‌کند.

چالش مدیریتی - آموزشی، عوامل مربوط به عدم آشنایی مدیران و کارشناسان و مردم با مبانی و اهداف اقتصاد اسلامی است.

چالش فرهنگی هم مربوط به فرهنگ حاکم بر جامعه و خواست عموم مردم جهت اجرای کامل بانکداری اسلامی است.

نتایج نشان می‌دهد به ترتیب چالش‌های نهادی-قانونی با وزن و اهمیت ۳۹/۹۰ درصد، چالش‌های اجرایی-نظارتی ۲۷/۶۰ درصد، چالش‌های مدیریتی-آموزشی ۲۳/۶۸ درصد، و در نهایت چالش‌های فرهنگی با اهمیت ۸/۸۲ درصد در مسیر تحقق اهداف بانکداری اسلامی اثرگذار هستند. همچنین در بخش راهکارهای تحقق بانکداری اسلامی، به ترتیب ضرورت، اصلاحات د رزمینه اجرایی-نظارتی با وزن ۴۰/۱۸ درصد، اصلاحات نهادی-قانونی ۲۶/۶۰ درصد، تقویت دانش مدیریتی-آموزشی ۱۹/۴۱ درصد و سرانجام بهبود مسائل فرهنگی ۱۳/۸۱ درصد راهگشا خواهند بود.

بحث و جمع‌بندی مقاله

نظام بانکی به عنوان یک نهاد مهم مالی و پولی، نقش مهمی در ساختار اقتصادی هر کشوری دارد. لذا نتایج مقاله نشان می‌دهد که به ترتیب چالش‌های نهادی و قانونی با وزن و اهمیت ۳۹/۹۰ درصد، چالش‌های اجرایی و نظارتی ۲۷/۶۰ درصد، چالش‌های مدیریتی و آموزشی ۲۳/۶۸ درصد، و سرانجام چالش‌های فرهنگی با اهمیت ۸/۸۲ درصد در تحقق اهداف بانکداری اسلامی اثرگذار هستند. همچنین، در بین اصلاحات و راهکارهای تحقق بانکداری اسلامی،

به ترتیب ضرورت اصلاحات در حوزه اجرایی و نظارتی با وزن ۴۰/۱۸ درصد، اصلاحات نهادی و قانونی ۲۶/۶۰ درصد، تقویت دانش مدیریتی و آموزشی ۱۹/۴۱ درصد و سرانجام بهبود مسائل فرهنگی ۱۳/۸۱ درصد راهگشا هستند. بنابراین طبق نتایج حاصله از مطالعه پیشنهاد می‌شود اولویت با مسائل زیر باشد:

۱. راهکارهای دسته اجرایی-نظارتی (۴۰/۱۸ درصد) که سه مورد اولویت‌دار زیرمجموعه آن شامل اجرای واقعی عقود اسلامی به‌ویژه عقود مشارکتی، شفاف‌سازی و سالم‌سازی شبکه بانکی کشور و ایجاد بانک‌های تخصصی می‌باشند.

۲. راهکارهای دسته نهادی-قانونی (۲۶/۶۰ درصد) که سه مورد اولویت‌دار زیرمجموعه آن شامل تقویت راهبری و کنترل بانک‌ها، برنامه‌ریزی و ایجاد نقشه راه و ایجاد زیرساخت‌ها و نهادهای لازم به‌ویژه بازنگری در قانون پولی و بانکی هستند.

۳. راهکارهای دسته مدیریتی-آموزشی (۱۹/۴۱ درصد) که دو مورد اولویت‌دار زیرمجموعه آن شامل آموزش اهداف و مبانی اقتصاد اسلامی به مدیران، مردم و کارشناسان و همچنین، ایجاد مراکز تخصصی مشاوره و تأمین مالی است.

۴. راهکارهای دسته فرهنگی (۱۳/۸۱ درصد) که شامل فرهنگ‌سازی برای آشنایی با اصول و فرایندهای بانکداری اسلامی و تمایل به مشارکت واقعی مردم و عدم دریافت سود از پیش تعیین شده می‌باشد.

واژگان کلیدی: تحلیل تاریخی، تحلیل نهادی، بانکداری بدون ربا، بانکداری اسلامی، اقتصاد ایران.

طبقه‌بندی JEL: K19, E5, G21.

مقدمه

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، «رسالت نظام اسلامی عینیت‌بخشیدن به مبانی اعتقادی نظام اسلامی است». بنابراین، نظام اسلامی به‌منظور دستیابی به این هدف، لازم است در فرایند نهادسازی و طراحی سیستم‌های اجتماعی، همواره تأکید و توجه لازم به مبانی اعتقادی نظام اسلامی، احکام اجتماعی اسلام، فقه حکومتی و... را داشته باشد. به باور برخی از عالمان مسلمان، از جمله سیدمحمدباقر صدر، اهداف اقتصاد اسلامی عبارت است از: عدالت اقتصادی در تمامی زمینه‌ها، رفاه عمومی و ریشه‌کن کردن فقر و استقلال اقتصادی که در پی آن، جامعه بتواند نیازمندی‌های خود را شامل درصد قابل‌قبولی از رفاه تولید کند و در اداره امور اقتصادی نیازمند و متکی به دیگران نباشد (هادوی تهرانی، ۱۳۷۸). بدین ترتیب سیستم بانکداری باید به‌گونه‌ای طراحی شود که مطابق با اهداف اقتصاد اسلامی و قانون اساسی کشور باشد.

در راستای اهداف نظام اقتصادی اسلام و همچنین، قانون اساسی، با فاصله اندکی از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، قانون بانکداری بدون ربا با هدف استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل و به‌منظور تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد اقتصاد کشور و نیز حفظ ارزش پول و ایجاد تعادل در موازنه پرداخت‌ها و تسهیل مبادلات بازرگانی در مجلس شورای اسلامی به تصویب رسید.

بررسی ادبیات موجود در این حوزه به‌خوبی نشان می‌دهد تعریف واحدی از بانکداری اسلامی ارائه نشده است و پژوهشگران گوناگون تعاریف مختلفی از این دانش ارائه داده‌اند. به نظر می‌رسد می‌توان این نوع از بانکداری را این‌طور تعریف کرد: «بانکداری اسلامی نوعی الگوی خاص یا تعدیل‌شده‌ای از بانکداری است که در آن تلاش می‌شود تمام روابط و مناسبات سازگار با شریعت و فقه اسلامی و در راستای اهداف اساسی نظام اقتصادی اسلام مانند عدالت و اخلاق تنظیم شود. بر همین مبنا بانک اسلامی مؤسسه‌ای است که در چارچوب اهداف و احکام اقتصادی اسلام به‌منظور کسب سود به جمع‌آوری سپرده‌ها، پرداخت تسهیلات و اعتبارات و ارائه خدمات بانکی اقدام می‌کند» (صدیقی، ۱۳۸۹).

البته لازم است توجه شود در کنار این تعاریف، تعریف دیگری نیز باید مورد توجه قرار گیرد و آن بانکداری بدون رباست. تعریف بانکداری بدون ربا مشابه بانکداری اسلامی است، با این تفاوت که در بانکداری بدون ربا تأکید اصلی بر مسئله حذف ربا از مناسبات و روابط پولی و بانکی است و دیگر موارد و مسائل در اولویت دوم قرار دارد؛ بنابراین واضح است بانکداری اسلامی الگوی تکامل‌یافته‌ای از بانکداری بدون ربا بوده یا اینکه بانکداری بدون ربا حالت خاصی

از بانکداری اسلامی است (موسویان، ۱۳۹۷). همچنین، در قانون بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران مصوب سال ۱۴۰۲ بانکداری اسلامی بدین گونه تعریف شده است: «الگوی خاصی از بانکداری است که در آن، عملیات و خدمات بانکی در چارچوب اهداف نظام اسلامی و سازگار با شریعت و موازین اسلامی تنظیم می‌شود. بنابراین، جهت رسیدن به اهداف نظام اقتصادی اسلام، تشکیل بانکداری منطبق با اهداف و شریعت اسلام ضروری است». نظر به اهمیت بررسی تاریخی - نهادی از موانع شکل‌گیری بانکداری اسلامی در ایران، اهداف و سؤالات مقاله حاضر به این صورت است:

اهداف مقاله

۱. بررسی عوامل نهادی و ساختاری مؤثر (درون و بیرون بانک) برای تحقق بانکداری اسلامی در کشور؛
۲. طراحی مدل تکاملی گذار به بانکداری اسلامی در کشور.

سؤالات مقاله

۱. مهم‌ترین عوامل و موانع نهادی و ساختاری (درون و بیرون شبکه بانکی) در تحقق بانکداری اسلامی در کشور کدام‌اند؟
۲. برای طراحی مدل تکاملی گذار به بانکداری اسلامی در کشور، مؤلفه‌های بنیادین و روابط فرایندی این مدل براساس اهداف کلان، سیاست‌های کلان، الزامات نهادی و ساختاری، راهبردها و سیاست‌های اجرایی کدام‌اند؟

۱. پیشینه و ادبیات تحقیق

۱-۱. مطالعات داخلی

با بررسی ادبیات مرتبط با موضوع تحقیق، مهم‌ترین موانع اجرای بانکداری در ایران به شرح جدول شماره ۱ است.

جدول ۱: پیشینه تحقیق (مهم‌ترین موانع اجرای بانکداری در ایران)

ردیف	خلاصه نتایج مطالعات	محققان
۱	انجام محدود عقود مشارکتی و صوری بودن قراردادهای و پایین بودن میزان گرایش بانک‌ها به مشارکت واقعی در پروژه‌ها	میسمی و قلیچ (۱۳۹۰) کاملی و حسینی علایی (۱۳۹۶) مطلب‌پور یگانه (۱۳۹۶) عباس‌زاده (۱۳۹۱) جعفری سرشت و دالوندی (۱۳۹۷) محمدی (۱۳۹۴) محقق نیا و همکاران (۱۳۹۴) مجتهد و حسن‌زاده (۱۳۸۴) محمدی (۱۳۹۷) اکبریان و رفیعی (۱۳۸۶) موسویان (۱۳۸۴) علیزاده (۱۳۹۷) سمیعی (۱۳۹۶) کلهری (۱۳۹۱) فرجی (۱۳۸۰) نوربخش (۱۳۸۰) فراهانی (۱۳۸۳) امیری و صفری (۱۳۸۴) هدایتی (۱۳۸۶) و عیوضلو (۱۳۸۷) طالبی (۱۳۹۱) رجایی (۱۳۹۳) شاکری، مروی، ذوالفقاری، (۱۳۹۷)
۲	موانع قانونی و فقدان زیرساخت‌های نهادی لازم و همچنین عدم برنامه‌ریزی	محمدی (۱۳۹۷) عباس‌زاده (۱۳۹۱) جعفری سرشت و دالوندی (۱۳۹۷) علیزاده (۱۳۹۷) کلهری (۱۳۹۱) دادگر (۱۳۸۴) مجتهد و حسن‌زاده (۱۳۸۴) متوسلی و آقاپایابی (۱۳۸۵) موسویان (۱۳۸۵) خاوری (۱۳۹۰) عبداللهی و موسویان (۱۳۹۲) و رضوی (۱۳۹۵) توکلی و همکاران (۱۴۰۰) سبزیخانی (۱۴۰۲)
۳	فقدان تلقی مردم از اسلامی بودن بانک‌ها و ضعف آموزش بانکداری بدون ربا	کاملی و حسینی عالی‌ای (۱۳۹۶) مجتهد و حسن‌زاده (۱۳۸۴) اکبریان و رفیعی (۱۳۸۶) محقق نیا و همکاران (۱۳۹۴)

ردیف	خلاصه نتایج مطالعات	محققان
		کلهری (۱۳۹۱) مطلب‌پور یگانه (۱۳۹۶) محمدی (۱۳۹۷)
۴	نبود ساختار نظارتی کارا	مطلب‌پور یگانه (۱۳۹۶) جعفری سرشت و دالوندی (۱۳۹۷) رضوی و سعیدی (۱۳۹۵) مجتهد و حسن‌زاده (۱۳۸۴) اکبریان و رفیعی (۱۳۸۶) محقق‌نیا و همکاران (۱۳۹۴) سمیعی (۱۳۹۶) محمدی (۱۳۹۷) کلهری (۱۳۹۱)
۵	نبود کارشناسان متخصص و آشنا به مسائل دینی و اسلامی در بانکها	مجتهد و حسن‌زاده (۱۳۸۴) جعفری سرشت و دالوندی (۱۳۹۷)

۱-۲. مروری بر ادبیات خارجی

بانکداری اسلامی در دیگر کشورها نیز در چند دهه اخیر رشد قابل توجهی داشته است. در حال حاضر بانک‌های اسلامی نه تنها در کشورهای اسلامی (عربستان سعودی، مالزی، پاکستان و اندونزی) بلکه در کشورهای غیراسلامی مانند انگلستان و آمریکا نیز توسعه روزافزونی یافته است. در واقع، کشورهای گوناگون تلاش کرده‌اند با ارائه الگوهای مختلف جهت اجرای واسطه‌گری مالی منطبق با شریعت، نیازهای مسلمانان به تأمین مالی اسلامی را برطرف کنند.

تقریباً در همه کشورهای اسلامی، با نوعی بانکداری دوگانه مواجه هستیم. در عربستان و حتی مالزی که مدعی پرچم‌داری بانکداری اسلامی هستند دو نوع بانکداری ربوی و غیرربوی، در عرض هم به شکل مستقل فعالیت می‌کنند. تنها در چند کشور اسلامی از جمله سودان و پاکستان - به شکل محدود و دوره‌ای - و در ایران پس از انقلاب از سال ۱۳۶۲ با تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا، بانکداری اسلامی به شکل یکپارچه عملیاتی شد و جلوی بانکداری ربوی به شکل قانونی گرفته شد. منظور از بانکداری اسلامی در کشورهای اسلامی، اجرای عقود اسلامی در همان نظام بانکی (متعارف) است.

ماجرای بانکداری دوگانه در کشورهای غیراسلامی هم رواج یافته است. بانکداری اسلامی در کشورهای غیراسلامی از ابزارها شروع شد و به تدریج به تأسیس شعبه و بانک منجر شد و هم‌اکنون نیز به شدت در حال گسترش است. آنچه به عنوان ادبیات بانکداری اسلامی مرسوم است، عمدتاً بانکداری مبتنی بر عقود اسلامی است؛ یعنی ساختار، اهداف، عملکردها و اصل سیستم بانکی

متعارف همچنان پابرجاست. فقط در تعامل با مشتری، عقود اسلامی جایگزین ابزارهای متداول بانکداری می‌شود؛ بنابراین این نوع بانکداری، نهایتاً مبتنی بر عقود اسلامی است (میثمی و موسویان، ۱۳۹۸).

سهم بانکداری اسلامی از کل نظام بانکی در عربستان سعودی ۵۱ درصد، کویت ۳۹ درصد، قطر ۲۷ درصد، مالزی ۲۴ درصد، امارات متحده عربی ۲۰ درصد و بنگلادش ۱۹ درصد است (پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی، ۱۳۹۹). در ادامه به نتایج برخی مطالعات خارجی اشاره می‌شود:

السویلیم (۱۹۹۷)^۱ در پژوهش خود با عنوان «واسطه‌گری مالی در اقتصاد اسلامی» معتقد است که ماهیت فعالیت بانک اسلامی واسطه‌گری است و رابطه بانک اسلامی باید بر پایه قراردادهای نیابتی مانند وکالت، مضاربه و مشارکت باشد و به بیان تفاوت‌های بانک سنتی با بانک اسلامی پرداخته و آن را با الگوی رایج در بانک‌های اسلامی مقایسه کرده و بر این باور است که سودآوری و کارایی الگوی پیشنهادی از سنتی و الگوی شایع در بانک‌های اسلامی بیشتر است. الجفیری (۲۰۰۰)^۲ در پژوهش خود با عنوان «سرمایه‌گذاری یا اسراف در اقتصاد اسلامی» معتقد است که انواع ابزارهای سرمایه‌گذاری، بانک‌های اسلامی را از نقش اصلی خود دور کرده و واسطه‌گری یکی از دلایل ناکارآمدی است. اگر بازار سرمایه کارا وجود داشته باشد، نقدینگی لازم در خلال تجارت مهیا می‌شود و نیازی به بانک نیست و نقش بانک تنها ارائه خدمات رایج و نگهداری پول است.

فهیم خان و همکاران (۲۰۰۸)^۳ در مقاله خود تحت عنوان «رشد بانکداری اسلامی در پاکستان» بر موانع پیش روی بانکداری اسلامی در پاکستان پرداخته‌اند. نویسندگان به تحلیل عوامل تاریخی و نهادی می‌پردازند که مانع رشد بانکداری اسلامی در کشور شده‌اند؛ از جمله چالش‌های نظارتی، عدم آگاهی و درک، عرضه محصولات محدود و رقابت بانک‌های متعارف. نتایج اصلی این مقاله بر لزوم اصلاحات نظارتی برای ایجاد زمینه بازی برابر برای بانک‌های اسلامی، اهمیت برنامه‌های آموزشی و آگاهی‌بخشی برای ترویج مالی اسلامی، توسعه محصولات نوآورانه و رقابتی بانکداری اسلامی برای تقویت رشد مالی اسلامی در پاکستان تأکید می‌کند.

فهیم خان (۲۰۱۷) در مقاله خود بررسی جامعی از رابطه بین بانکداری اسلامی و توسعه اقتصادی ارائه می‌دهند. نویسندگان بر پتانسیل بانکداری اسلامی برای ترویج توسعه اقتصادی

1. Al-swilem

2. Al-jifri

3. Fahim Khan

فراگیر و پایدار تأکید می‌کنند. نتیجه‌گیری اصلی این مقاله نشان می‌دهد بانکداری اسلامی می‌تواند با تقویت شمول مالی، ارتقای ثبات و رسیدگی به نابرابری‌های اجتماعی - اقتصادی به توسعه اقتصادی کمک کند.

۲. دیدگاه‌های نظری و تحلیل تاریخی - نهادی از شکل‌گیری و توسعه بانکداری در ایران

۲-۱. دیدگاه‌های نظری

۲-۱-۱. الگوی پیشنهادی شهید صدر

شهید سیدمحمدباقر صدر در کتاب بانک بدون ربا در اسلام، الگویی از بانکداری بدون ربا پیشنهاد کرده است. این الگو که یکی از نخستین الگوهای ارائه شده در زمینه بانکداری اسلامی در جهان محسوب می‌شود، اگرچه به صورت کامل به مرحله اجرا درنیامد، ولی در دیگر الگوهای بانکداری اسلامی (چه در ایران و چه در دیگر کشورها) تأثیر فراوان گذاشته است (موسویان، ۱۳۸۵). در این الگو بانک در واقع، واسطه‌گر مالی میان سپرده‌گذاران و سرمایه‌گذاران در قرارداد مضاربه است. به عبارت دیگر، بانک وجوه مازاد سپرده‌گذاران را جذب می‌کند و سپس آنها را براساس مضاربه در اختیار سرمایه‌گذاران می‌گذارد (صدر، ۱۳۸۸).

۲-۱-۲. الگوی پیشنهادی شهید مطهری

از دیدگاه شهید مطهری، مهم‌ترین وظیفه بانک واسطه‌گری است بین پولی که راکد مانده و نیروی انسانی که از آمادگی لازم برای فعالیت اقتصادی برخوردار است. ایشان مضاربه را به عنوان یکی از راه‌حل‌های پیشنهادی مطرح می‌کند. همچنین، برای رفع تنگناهای اعتباری، روش پیش‌فروش یا سلف را توصیه می‌کند. ایشان روش قرض الحسنه را برای پاسخ‌گویی به درماندگان در جامعه اسلامی مناسب می‌داند. همچنین، ابزارهایی مانند نرخ تنزیل و سهم سود را توصیه می‌کند که می‌تواند در سیاست‌های پولی و اعتباری بانکداری اسلامی نقش مهمی داشته باشد (مطهری، ۱۳۷۲).

۲-۱-۳. الگوی پیشنهادی شهید بهشتی

شهید بهشتی یکی از متفکران متأخر اسلامی است که به موضوع بانکداری و اقتصاد، به طور نظام‌مند، پرداخته است. او برای پرداخت اعتبار بانکی، دو حالت مطرح می‌کند: یکی ایجاد سرمایه کاذب برای اشخاص که از نظر او نوعی بیماری اجتماعی و اقتصادی به بار می‌آورد؛ و دوم

اعتباری که هدف آن کاراندازی امور لازم جامعه است. درباره این ضرورت، تأکید بهشتی بر قرض الحسنه است و عامل مهمی که جذب منابع را مهیا می‌کند، عدم تعلق زکات به پول‌هایی است که در گردش قرار می‌گیرد. زکات به‌عنوان مالیات اسلامی، عهده‌دار ایجاد جاذبه برای سرمایه‌گذاری اقتصادی است. بهشتی در مرحله بعد، با تکیه بر روایات، ابتدا بین تنزیل و ربا تفاوت قائل می‌شود و تنزیل را از نظر شرعی قبول می‌کند؛ ولی بر جداسازی تنزیل واقعی و تنزیل صوری تأکید می‌کند (احمد، ۱۹۸۹).

۲-۱-۴. الگوی پیشنهادی دکتر توتونچیان

وی ماهیت حقوقی بانک اسلامی را متفاوت از بانک ربوی می‌داند. از منظر او بانک اسلامی واسطه وجوه نیست؛ بلکه یک مؤسسه تأمین مالی است که وکیل سپرده‌گذار و شریک سرمایه‌گذار است. بانک اسلامی به نیابت از سوی سپرده‌گذاران مسلمان، بخشی یا تمام سرمایه موردنیاز متقاضیان را تأمین می‌کند. بانک اسلامی نمی‌تواند واسطه وجوه باشد؛ زیرا این بانک جز در مورد قرض الحسنه به هیچ شخصی وام نمی‌دهد؛ بلکه براساس تقاضای متقاضی و به استناد طرح‌های سرمایه‌گذاری او آنها را تأمین مالی می‌کند (توتونچیان، ۱۳۷۹).

۲-۱-۵. الگوی پیشنهادی دکتر موسویان

موسویان معتقد است که با تحریم ربا و الغاء قرض با بهره غالب معاملات بانک ماهیت حقوقی خود را تغییر می‌دهند و به تناسب آن ماهیت بانک تغییر می‌کند که درحقیقت بازتاب ماهیت معاملات آن است. براساس این، او ماهیت بانک اسلامی را این چنین تبیین می‌کند: بانک اسلامی به‌مثابه مؤسسه‌ای است که در بخشی از معاملاتش به‌عنوان واسطه وجوه و در بخش دیگری که مهم‌ترین بخش است به‌عنوان مؤسسه مالی عمل می‌کند (موسویان، ۱۳۷۸).

۲-۲. تحلیل تاریخی از شکل‌گیری و توسعه بانکداری در ایران

بانکداری به مفهوم جدید آن در سال ۱۲۶۶ ه.ش. در ایران تجربه شد. در این سال، «بانک جدید شرق» که مرکز فعالیت آن در لندن بود نخستین شعبه خود را در تهران افتتاح کرد. پس از آن در سال ۱۲۶۷، ناصرالدین‌شاه قاجار امتیاز بانکداری را برای ۶۰ سال به ژولیوس رویتز^۱ برای تأسیس «بانک شاهنشاهی ایران اعطا کرد. در نتیجه بانک شرق جدید که بدون هیچ‌گونه امتیازی در ایران

1. Julius reuter

کار می‌کرد پس از دو سال بسته شد و امکانات خود را به بانک شاهنشاهی فروخت. با شروع فعالیت‌های بانک شاهنشاهی روس‌ها نیز در سال ۱۲۷۰ ه. ش به فکر استفاده از شرایط ناپسامان کشور افتادند و انجمن استقراضی ایران را بنیان‌گذاری کردند که بعدها به «بانک استقراضی روس» معروف شد.

این روند ادامه داشت تا اینکه در سال ۱۳۰۳ ه. ش، بانک سپه به‌عنوان نخستین بانک ایرانی با عنوان بانک پهلوی قشون جهت انجام امور مالی و به کار انداختن وجوه صندوق بازنشستگی درجه‌داران ارتش تأسیس شد. از آن زمان به بعد و به تدریج مؤسسات و بانک‌های دیگری نیز به فعالیت‌های بانکی اشتغال پیدا کردند که از جمله آنها می‌توان به مؤسسه رهنی ایران اشاره کرد که در سال ۱۳۰۴، با هدف رفع نیاز مردم از طریق پرداخت وام‌های کوتاه‌مدت تأسیس شد. پس از آن نیز بانک ملی ایران در سال ۱۳۰۷ تأسیس شد. در سال ۱۳۱۰، حق نشر اسکناس توسط مجلس شورای ملی تصویب شد و رسماً برای مدت ۱۰ سال به بانک ملی ایران اعطا شد و براساس این در فروردین ۱۳۱۱ نخستین اسکناس بانک ملی انتشار یافت. همچنین، پس از بانک ملی، بانک‌های کشاورزی و صنعتی در سال ۱۳۱۲ و بانک‌های عمران، صادرات و پارس در سال ۱۳۳۰ در ایران تأسیس شدند. اگرچه تا پیش از سال ۱۳۳۸ بانک ملی ایران در عمل وظایف بانک مرکزی (حق انحصاری انتشار اسکناس و تنظیم جریان پول) کشور را نیز برعهده داشت، در این سال لایحه اساسنامه بانکی و پولی ایران به تصویب مجلس رسید و از مرداد ۱۳۳۹، وظایف بانکداری مرکزی از بانک ملی تفکیک و پس از گذشت ۷۴ سال از شروع فعالیت‌های بانکی در ایران، بانک مرکزی رسماً تشکیل شد (سبحانی، ۱۳۷۴).

روند توسعه صنعت بانکداری در ایران و به‌ویژه توجه به بانکداری اسلامی، پس از انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷، دچار تحول اساسی شد؛ درحالی‌که تا پیش از این تاریخ واسطه‌گری مالی منطبق با شریعت صرفاً به فعالیت برخی صندوق‌های قرض‌الحسنه محدود بود، پس از انقلاب عموم مردم و خبرگان خواستار اصلاح نظام بانکی و انطباق فعالیت‌ها با شریعت بودند. به‌دلیل اینکه اصلاح کلی نظام ربوی و بهره‌محور، که برای چند دهه در کشور برقرار بود، به‌صورت دفعی غیرممکن می‌نمود، اقدامات خاصی به تدریج انجام شد که زمینه تدوین قانون عملیات بانکی بدون ربا را در سال‌های بعد فراهم کرد که نخستین و شاید مهم‌ترین این اقدامات ملی کردن شبکه بانکی کشور بود (میرجلیلی، ۱۳۷۲).

درواقع، پیش از ملی شدن بانک‌ها به‌صورت دفعی شبکه بانکی کشور متشکل از ۳۶ بانک بود که از این تعداد هفت بانک فعالیت‌های تخصصی، ۲۶ بانک فعالیت‌های تجاری و سه بانک نیز

فعالیت‌های منطقه‌ای را برعهده داشتند. گفتنی است ملی کردن بانک‌ها تنها از ضرورت‌های ناشی از انقلاب و شرایط پس از آن نشئت نمی‌گرفت، بلکه دیدگاه‌های خاصی در آن زمان وجود داشت که معتقد بود بانکداری بدون ربا یک بانکداری ملی است و مالکیت بانک در این ساختار نمی‌تواند در اختیار بخش خصوصی باشد. براساس این، شورای انقلاب اسلامی در تاریخ ۱۷ خرداد ۱۳۵۸، تمامی بانک‌های خصوصی و مختلط را ملی و دولتی اعلام کرد. به دنبال تصویب قانون ملی شدن بانک‌ها و تغییر نوع مالکیت بانک‌های خصوصی و مختلط لازم بود اداره امور شبکه بانکی طبق نظام جدید تغییر کند. بدین منظور در تاریخ ۳ مهر ۱۳۵۸، لایحه‌ای که بعداً قانون اداره امور بانک‌ها نامیده شد برای نحوه اداره بانک‌ها تصویب شد.

درواقع، پیش از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران نظام بانکی با رویکرد ربوی و بهره‌محور اداره می‌شد؛ ولی پس از پیروزی انقلاب اسلامی با ملی کردن شبکه بانکی کشور نخستین گام به‌سوی حرکت به بانکداری اسلامی برداشته شد. همچنین، پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۷۹ اجازه تأسیس بانک‌های غیردولتی داده شد و در سال ۱۳۸۰ نخستین بانک‌های غیردولتی با نام‌های اقتصاد نوین، پارسیان و کارآفرین شروع به فعالیت کردند. در سال ۱۳۸۴ نیز دو بانک خصوصی دیگر با نام‌های پاسارگاد و سرمایه آغاز به فعالیت کردند. روند تأسیس بانک‌های غیردولتی تا دهه ۹۰ نیز ادامه داشت که بانک مهر اقتصاد آخرین بانک خصوصی تأسیس شده در سال ۱۳۹۱ بود که به موجب اطلاعیه بانک مرکزی در تاریخ ۱۱ اسفند ۱۳۷۰ در بانک سپه ادغام شد. همچنین، در سال ۱۳۹۳ آیین‌نامه نحوه تأسیس و اداره مؤسسات اعتباری غیردولتی مصوب شد؛ ولی در سال ۱۳۹۶ این مؤسسات با بحران مالی و ورشکستگی مواجه شدند. بنابراین، عملیات انحلال این مؤسسات توسط بانک مرکزی آغاز شد که آخرین مؤسسه مالی و اعتباری منحل شده، کاسپین در سال ۱۴۰۲ است. در ادامه، با استفاده از تحلیل نهادی به بررسی و روند تکاملی قوانین بانکداری در ایران پرداخته خواهد شد. خلاصه‌ای از روند تاریخی سیر تکامل بانکداری در ایران در جدول ۲ قابل مشاهده می‌باشد.

جدول ۲: خلاصه از روند تاریخی سیر تکامل بانکداری در ایران

سال	سیر تکامل بانکداری
۱۲۶۶ ه.ش	بانکداری در ایران با تأسیس بانک شرق به وجود آمد
۱۲۶۷ ه.ش	تأسیس بانک شاهنشاهی (در دوره ناصرالدین شاه قاجار)
۱۳۰۳ ه.ش	تأسیس بانک سپه جهت انجام امورات مالی درجه‌داران ارتش
۱۳۰۷ ه.ش	تأسیس بانک ملی به همراه حق نشر اسکناس
۱۳۱۲ ه.ش	تأسیس بانک کشاورزی و صنعتی
۱۳۳۰ ه.ش	تأسیس بانک‌های عمران، صادرات و پارس

سال	سیر تکامل بانکداری
۱۳۳۹ ه.ش	شروع فعالیت بانک مرکزی
۱۳۵۸ ه.ش	ملی کردن شبکه بانکی کشور در راستای ایجاد بانکداری اسلامی (ادغام بانکها)
۱۳۷۹ ه.ش	تأسیس بانکهای غیردولتی
۱۳۸۰ ه.ش	تأسیس بانکهای غیردولتی اقتصاد نوین، پارسیان و کارآفرین
۱۳۸۱ ه.ش	ایجاد شبکههای شتاب بانکی (آغاز از دهه ۷۰)
۱۳۸۴ ه.ش	تأسیس دو بانک خصوصی دیگر با نامهای پاسارگاد و سرمایه و ادامه روند تأسیس بانکهای غیردولتی تا دهه ۹۰ (آخرین بانک غیردولتی به نام بانک مهر اقتصاد)
۱۳۸۸ ه.ش	اجازه ایجاد مؤسسههای مالی و اعتباری غیردولتی
۱۳۹۳ ه.ش	آیین نامه نحوه تأسیس و اداره مؤسسات اعتباری غیردولتی
۱۳۹۶ ه.ش	بحران و ورشکستگی مؤسسات مالی و اعتباری و شروع انحلال و عملیات گزیر این مؤسسات (آخرین انحلال مؤسسه کاسپین در سال ۱۴۰۲)

۲-۳. تحلیل نهادی از شکل‌گیری و توسعه بانکداری در ایران

۲-۳-۱. تصویب اولین قوانین بانکداری در ایران پیش از پیروزی انقلاب اسلامی

نخستین قانون بانکداری ایران در سال ۱۳۳۴ به تصویب مجلس رسید که بر پایه آن، هیئت نظارت بر بانکها با اختیارات وسیعی تشکیل شد و اختیاراتی همچون کنترل کلیه فعالیت‌های بانکها، تعیین نرخ بهره، اجرای سیاست‌های پولی و اعتباری، وضع مقررات خاص ناظر بر روابط بانکها و مشتریان آنها، اعطای اجازه معاملات ارزی به بانکها، اجازه تأسیس و انحلال بانک و غیره به هیئت نظارت بر بانکها واگذار شد.

در سال ۱۳۳۹ قانون جامع پولی و بانکی کشور به تصویب مجلس رسید که به موجب این قانون حداقل سرمایه بانکها صد میلیون ریال تعیین شد که پنجاه درصد از آن باید پرداخت شود و بقیه تعهد شده باشد. بر پایه این قانون، عملیات تمام بانکها تحت نظارت بانک مرکزی ایران درآمد و مقرر شد که شورای پول و اعتبار میزان ذخایر قانونی بانکها را کند. این قانون تا جایگزینی قانون جدید پولی و بانکی کشور که در ۱۸ تیرماه ۱۳۵۱ به تصویب مجلس رسید، در نظام بانکی کشور مورد اجرا بود. قانون جدید پولی و بانکی کشور هم که در تاریخ ۱۸ تیرماه ۱۳۵۱ به تصویب مجلس رسید جایگزین قانون پیش شد که هم اکنون بخش‌هایی از آن مورد استفاده در نظام بانکی کشور است (رضوی، ۱۳۹۳).

۲-۳-۲. قوانین و مقررات بانکی پس از پیروزی انقلاب اسلامی

سیر تحولات نهادی و قانونی بانکداری پس از پیروزی انقلاب اسلامی به شرح زیر است:

طرح اصلاح قانون اداره بانک‌های دولتی در سال ۱۳۵۸

پس از پیروزی انقلاب اسلامی به منظور جلب اعتماد مردم نسبت به نظام بانکی و همچنین، برای جلوگیری از خروج سرمایه از کشور، بانک‌ها ملی اعلام شدند و لایحه قانونی اداره امور بانک‌های دولتی در تاریخ ۱۳۵۸/۷/۳ به‌عنوان رکن اساسی نحوه مدیریت بانک‌های دولتی به تصویب شورای انقلاب اسلامی رسید.

قانون عملیات بانکی بدون ربا سال ۱۳۶۲

بدون شک، قانون عملیات بانکی بدون ربا مهم‌ترین تحول مرتبط با اجرای بانکداری اسلامی در ایران است. از تاریخ شروع اجرای این قانون به بعد، تمامی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری فعال در بازار پول ایران به لحاظ محیط فعالیت حقوقی اسلامی و نظام یکپارچه بانکداری اسلامی (که تا آن زمان به ندرت در جهان تجربه شده بود) در ایران برقرار شد. این قانون که همچنان در حال اجراست، منجر به آن شده است که هیچ بانک یا مؤسسه اعتباری غیراسلامی در ایران تشکیل نشود و تمام مؤسسات در چارچوب شریعت فعالیت کنند (موسویان، ۱۳۹۱).

برنامه سوم توسعه و شکل‌گیری بانک‌های خصوصی در سال ۱۳۷۹

به منظور افزایش شرایط رقابتی در بازارهای مالی و تشویق پس‌انداز و سرمایه‌گذاری و ایجاد زمینه رشد و توسعه اقتصادی کشور و جلوگیری از ضرر و زیان جامعه با توجه به ذیل اصل ۴۴ قانون اساسی و در چارچوب ضوابط، قلمرو و شرایط تعیین شده در زیر اجازه تأسیس بانک توسط بخش غیردولتی داده شد.

طرح اصلاحات راهبردی بانک‌ها در سال ۱۳۸۰

طرح اصلاحات راهبردی بانک‌ها با هدف اصلاح نظام بانکداری اسلامی در ایران از نیمه دوم سال ۱۳۸۰ با ابتکار وزارت امور اقتصادی و دارایی تهیه و تنظیم شد که بر محورهای تبیین نقش و اهمیت نظام بانکی در اقتصاد ایران و بررسی چالش‌های موجود فراروی نظام بانکداری اسلامی طی دو دهه گذشته و یافتن راهکارهای مناسب برای آن استوار بود.

قانون تنظیم بازار غیرمتشکل پولی در سال ۱۳۸۳

در راستای تفکیک بازار سرمایه و پول و همچنین نظارت بانک مرکزی این قانون مصوب شد و عملیات بانکی در این قانون به امر واسطه‌گری بین عرضه‌کنندگان و متقاضیان وجوه و اعتبار به صورت دریافت انواع وجوه سپرده، ودیعه و موارد مشابه تحت هر عنوان و پرداخت وام، اعتبار و دیگر تسهیلات و صدور کارت‌های الکترونیکی پرداخت و کارت‌های اعتباری اطلاق می‌شود.

قانون برنامه ششم توسعه در سال ۱۳۹۲

ماده ۱۴ قانون برنامه ششم توسعه جهت اعمال نظارت کامل و فراگیر بانک مرکزی بر مؤسسات پولی بانکی و اعتباری و سامان‌دهی مؤسسات و بازارهای غیر متشکل پولی جهت ارتقای شفافیت و سلامت و کاهش نسبت مطالبات غیرجاری به تسهیلات است.

لایحه قانون اصلاح قانون پولی و بانکی مصوب جلسه هیئت وزیران در سال ۱۳۹۶

در این لایحه مؤسسه اعتباری بدین گونه تعریف می‌شود: بانک، مؤسسه اعتباری غیربانکی و سایر بنگاه‌های واسطه پولی که به موجب قانون و یا با اجازه‌نامه بانک مرکزی تأسیس شده و به عملیات بانکی اشتغال دارد و بیش از پنجاه درصد سهام آن به اشخاص غیردولتی تعلق داشته و تحت نظارت بانک مرکزی است.

قانون بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۴۰۲

در راستای افزایش استقلال و اقتدار بانک مرکزی، قانون جدید بانک مرکزی در سال ۱۴۰۲ به تصویب رسید. با قانون جدید بانک مرکزی افزون بر استقلال، اقتدار سیاست‌گذار پولی افزایش می‌یابد. افزایش اقتدار بانک مرکزی به‌طور خاص از طریق کاهش مداخلات نهادهای دیگر در سیاست‌ها و تدابیر بانک مرکزی محقق می‌شود. براساس این، سیاست‌گذاری پولی به ریل صحیح خود خواهد رسید. مطابق قانون جدید، بانک مرکزی می‌تواند در مورد بانک‌هایی که ناتراز هستند، تصمیم‌گیری کرده و چنانچه بانکی برای اصلاح ناترازی خود گامی برندارد، سیاست‌گذار پولی می‌تواند نسبت به انحلال آن اقدام کند.

۳. روش پژوهش

۳-۱. روش توصیفی-کتابخانه‌ای از تحولات تاریخی-نهادی نظام بانکداری در ایران

در این پژوهش از مطالعات کتابخانه‌ای که شامل کتب، پایان‌نامه‌ها، مقالات فارسی و خارجی است جهت بررسی ادبیات موضوعی و مبانی نظری تحقیق استفاده شده است. براساس مطالعات انجام‌شده ابتدا در بخش مبانی نظری به سیر تاریخی بانکداری در ایران پرداخته شد و سپس تمامی قوانین و مقررات بانکی پیش و پس از پیروزی انقلاب اسلامی بررسی شد. در مرحله بعد از ترکیب «دوروش تحلیل محتوا و پرسش‌نامه» جهت پاسخ به سؤالات استفاده شده است. ابتدا با استفاده از روش تحلیل محتوا، موانع و راهکارهای رسیدن به بانکداری اسلامی استخراج شد. سپس این موانع و راهکارها استخراج شده، مبنای طراحی سؤالات پرسش‌نامه قرار گرفت و سرانجام پرسش‌نامه تکمیل و تحلیل شد.

۳-۲. روش تحلیل محتوا

تحلیل محتوای کیفی روشی ارزشمند برای تحلیل حجم عظیمی از داده‌های متنی در یک بستر خاص است. هدف این روش شناسایی مهم‌ترین طبقه‌ها و مقولات در یک متن و کشف کردن واقعیت اجتماعی نهان در آن است (مؤمنی‌راد، علی‌آبادی، فردانش، مزینی، ۱۳۹۲). در این پژوهش، ابتدا تمامی مقالات، کتب، پایان‌نامه‌ها و نیز مصاحبه‌های منتشرشده از صاحب‌نظران بنام در خبرگزاری‌های معتبر شناسایی و بررسی شد. متن‌ها به‌دقت بررسی و واحدهای فکر آنها مشخص شد. بررسی واحدهای فکر شناسایی شده از متون استخراج و به‌ترتیب نوشته شد. به‌این‌ترتیب با بررسی تمامی متون نزدیک به ۹۴ واحد فکر شناسایی شد. سپس شروع به انجام مرحله بعد یعنی کاهش تعداد واحدهای فکر و شناسایی الگوهای میان آنها اقدام شد. واحدهای فکری که مترادف یا دارای معانی مشابه بودند، در کنار یکدیگر قرار گرفتند و جمعاً یک طبقه را تشکیل دادند. به‌این‌ترتیب در پژوهش حاضر ۴۳ طبقه شناسایی شد که از این ۴۳ طبقه، سؤالات پرسش‌نامه استخراج شدند.

۳-۳. روش پرسش‌نامه‌ای

کیفیت تنظیم پرسش‌نامه در به دست آمدن اطلاعات صحیح و درست و قابل‌تعمیم بسیار بااهمیت است. نوع مقیاس به‌کاررفته در سؤالات از نوع لیکرت است که جواب‌ها از خیلی کم تا خیلی زیاد ادامه می‌یابد که پاسخگو با توجه به پنج دسته جواب منظور شده نظرات خود را کرده و به‌ترتیب از

نمره ۱ تا ۵ نمره‌گذاری شده است. طیف لیکرت^۱ برای اندازه‌گیری دیدگاه، احساس، قضاوت و به‌طورکلی، موضوعاتی که قابل مشاهده نیستند، اما اثرگذار هستند، به کار می‌رود.

۳-۳-۱. جامعه آماری

جامعه آماری پژوهش حاضر مدیران و کارشناسان فعلی و سابق بانک مرکزی جمهوری اسلامی و همچنین، استادان و خبرگان در حوزه بانکداری و کارشناسان پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی هستند.

۳-۳-۲. نمونه آماری و شرایط انتخاب نمونه

نمونه آماری عبارت است از تعداد محدودی از آحاد جامعه که بیان‌کننده ویژگی‌های اصلی جامعه آماری باشند. نمونه‌گیری به صورت تصادفی ساده بوده و حجم نمونه براساس فرمول کوکران به صورت زیر خواهد بود:

$$n = \frac{\frac{z^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left[\frac{z^2 pq}{d^2} - 1 \right]}$$

نسبت داشتن ویژگی موردنظر: $p=0/5$

نسبت نداشتن ویژگی مورد: $q=0/5$

سطح احتمال خطا: $\alpha=0/05$

$$\alpha/2=0/975-1$$

سطح زیر منحنی نرمال استاندارد:

$$z_{1-\alpha/2}=z_{0/975}=1/96$$

حداکثر خطای تحقیق: $0/05$

حجم نمونه در پژوهش حاضر باتوجه به نامحدود بودن حجم جامعه و همچنین، در دسترس نبودن واریانس جامعه مدنظر ۳۸۴ نفر برآورد شد.

1. Likret scale

۴. یافته‌های تحقیق

۴-۱. نتایج و یافته‌های تحلیل محتوا

پس از مطالعه منابع موجود در حوزه موانع و چالش‌ها و همچنین، راهکارهای اجرایی شدن بانکداری اسلامی در ایران، همان‌طور که ذکر شد، با بررسی تمامی متون نزدیک به ۹۴ واحد معنا شناسایی شدند. سپس این ۹۴ واحد معنا به طبقاتی تقسیم شدند که در جدول شماره ۳ قابل مشاهده است. تمامی چالش‌ها و راهکارهای موجود به همراه تعداد تکرار در منابع ذکر شده است. در سمت راست جدول ۳ چالش‌های رسیدن به بانکداری اسلامی و تکرار هر چالش در مطالعات موجود و در سمت چپ راهکارها ذکر شده است.

جدول ۳: چالش‌ها و راهکارهای تحقق بانکداری اسلامی و فراوانی در مطالعات موجود

فراوانی	راهکار	فراوانی	چالش
۱۷	ایجاد زیرساخت‌ها و نهادهای لازم و بازنگری در برخی قوانین	۱۹	فقدان زیرساخت‌ها و نهادهای لازم و موانع قانونی
۷	برنامه‌ریزی و ایجاد نقشه راه	۱۱	صوری بودن برخی عملیات
۷	تقویت نظارت و بازرسی	۹	عدم تطابق نظام بانکداری فعلی با مبانی و اهداف شریعت و نظام مالی اسلام
۶	ایجاد بانک‌های تخصصی	۷	عدم پرداخت سود واقعی
۶	اجرای عقود مشارکتی	۶	به‌کارگیری محدود عقود مشارکتی
۶	آموزش به مردم و مدیران و کارشناسان مربوطه	۶	نبود روشی مناسب جهت بازپرداخت تسهیلات
۵	تأسیس کمیته ویژه بانکداری اسلامی	۵	کمبود مطالبه عمومی مردم و عدم اعتماد
۴	افزایش رقابت‌پذیری	۵	عدم تاب‌آوری نظام بانکی در برابر عوامل بیرونی و شوک‌های اقتصادی
۲	اصلاح معیارهای حسابداری متعارف	۵	عدم آشنایی مدیران و کارشناسان و مردم
۲	کنترل عوامل بیرونی مانند تورم	۵	پایین بودن گرایش بانک به مشارکت واقعی
۲	مشارکت واقعی مردم و عدم دریافت سود از پیش تعیین شده	۵	نبود نقشه راه و برنامه‌ریزی بلندمدت
۱	شفاف‌سازی و سالم‌سازی شبکه بانکی کشور	۵	نظارت و بازرسی کافی
۱	تقویت راهبری بانک‌ها	۴	عدم تمایل به پذیرش ریسک توسط بانک‌ها
۱	استفاده از تجارب دیگر بانک‌های دنیا	۳	ضعف در شیوه‌های تجهیز و تخصیص منابع
۱	حذف تسهیلات تکلیفی و شبه‌تکلیفی	۳	فقدان نظام حسابداری کارآمد
۱	استفاده از بازار سرمایه و صندوق‌های پروژه‌محور	۳	عدم گرایش بانک به تسهیلات بلندمدت
۱	توسعه بانکداری سرمایه‌گذاری	۲	تخلفات بانکی
۱	پیشنهاد مؤسسه تخصصی مشاوره و تأمین	۲	چاپ پول و افزایش نقدینگی

چالش	فراوانی	راهکار	فراوانی
		مالی	
عدم ارتباط کافی با دیگر بانک‌های جهان	۲		
هزینه‌بر بودن اجرای صحیح و شرعی عقود	۱		
عدم ارائه تصویر مناسب برای جبران کاهش ارزش	۱		
وجود رقابت ناسالم	۱		
عوامل سیاسی مانند تحریم‌ها	۱		
بنگاهی عمل کردن بانک‌ها	۱		
متأثر شدن قانون از دولتی بودن بانک‌ها	۱		
تسهیلات تبصره‌ای	۱		

۴-۲. دسته‌بندی عوامل کلیدی اثرگذار بر تحقق بانکداری اسلامی

بر اساس نتایج به دست آمده از روش تحلیل محتوا، چالش‌ها و راهکارهای رسیدن به بانکداری اسلامی استخراج شد. به منظور بررسی دقیق‌تر و همچنین، دریافت نتیجه مؤثرتر دسته‌های طراحی شده که در واقع، سؤالات پرسش‌نامه را شامل می‌شوند در چهار بخش زیر تقسیم‌بندی شدند:

شکل ۱: دسته‌بندی عوامل کلیدی اثرگذار بر تحقق بانکداری اسلامی

در ادامه هر یک از عوامل کلیدی تعریف می‌شود.

اجرایی - نظارتی: عوامل اجرایی - نظارتی مربوط به نقش نهادهای ناظر بر اجرای اصول بانکداری اسلامی و جلوگیری از صوری بودن برخی از عملیات بانکی است و همچنین، بر اجرای دقیق اصول بانکداری اسلامی توسط مدیران و کارشناسان تأکید می‌کند؛

نهادی - قانونی: عوامل نهادی - قانونی به زیرساخت‌ها و قوانین و همچنین، برنامه‌ریزی‌های بلندمدت جهت رسیدن به بانکداری اسلامی اشاره می‌کند؛

مدیریتی - آموزشی: این دسته از عوامل مربوط به عدم آشنایی مدیران و کارشناسان و مردم با مبانی و اهداف اقتصاد اسلامی است و به نقش آموزش و شناخت بیشتر اهداف و مبانی اسلامی اشاره دارد؛

فرهنگی: عامل فرهنگی مربوط به فرهنگ حاکم بر جامعه و همچنین، خواست عموم مردم جهت اجرای کامل بانکداری اسلامی است.

پس از دسته‌بندی طبقات به چهار عامل کلیدی، دسته‌بندی پیش‌گفته در جدول شماره ۴ مطابق با شماره سؤالات پرسش‌نامه نشان داده شده است.

جدول ۴: تناظر و دسته‌بندی سؤالات پرسش‌نامه با عوامل کلیدی (۴ دسته‌بندی)

دسته‌بندی	چالش	راهکار
نهادی - قانونی	۹-۱	۲۹-۲۷
مدیریتی - آموزشی	۱۱-۱۰	۳۱-۳۰
فرهنگی	۱۲	۳۲
اجرایی - نظارتی	۲۶-۱۳	۴۳-۳۳

۳-۴. نتایج و یافته‌های پرسش‌نامه

فراوانی و درصد فراوانی جنسیت و تحصیلات شرکت‌کنندگان در پژوهش در جدول شماره ۵ آمده است.

جدول ۵: ویژگی‌های پاسخ‌دهندگان پرسش‌نامه

متغیر	فراوانی	درصد فراوانی
جنسیت	مرد	۳۱۵
	زن	۶۹
	جمع	۳۸۴
تحصیلات	کارشناسی	۱۱۸
	کارشناسی‌ارشد	۱۹۶
	دکتری	۷۰
	جمع	۳۸۴

همان‌طورکه نتایج جدول نشان می‌دهد، از بین ۳۸۴ نفر شرکت‌کننده در تحقیق ۳۱۵ نفر مرد و ۶۹ نفر زن بودند. همچنین، ۱۱۸ نفر دارای تحصیلات کارشناسی، ۱۹۶ نفر دارای تحصیلات

کارشناسی ارشد و ۷۰ نفر دارای تحصیلات دکترا بودند. اطلاعات پیش گفته نشان می‌دهد که نمونه انتخابی دارای سطح تحصیلات و سابقه نسبتاً مناسبی هستند.

۴-۴. آمار استنباطی

پس از جمع‌آوری داده‌های پرسش‌نامه و دسته‌بندی آنها به طبقات ذکر شده، داده‌های موجود با استفاده از نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل شدند. به منظور مشخص کردن عامل‌های مختلف پرسش‌نامه حاضر از تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شد. پیش از انجام تحلیل عاملی اکتشافی برای تعیین هماهنگی میان گویه‌ها برای تفکیک به چند عامل و حد کفایت تعداد نمونه پژوهش، از آزمون کایزر-میر-آلکین و بارتلت (KMO & B) استفاده شده که مقادیر مربوط به آنها در جدول ۶ ارائه شده است.

جدول ۶: آزمون کایزر-میر-آلکین و بارتلت

۰/۸۴	آزمون کفایت نمونه‌گیری کایزر-میر-آلکین	
۵۰۰۴/۱۸	مجذور کا (خی‌دو)	آزمون بارتلت
۴۳۵	درجه آزادی	
۰/۰۰۱	سطح معنی‌داری	

همان‌طور که در جدول شماره ۶ مشاهده می‌شود، براساس مقادیر به دست آمده مجذور کا و سطح معناداری آن، تعداد نمونه پژوهش از حدنصاب مطلوبی برخوردار است. از طرفی آزمون KMO مقداری بالاتر از ۰/۸۰ را نشان می‌دهد که این مسئله حاکی از این بوده که گویه‌های پرسش‌نامه حاضر از قابلیت تفکیک به چندین عامل مختلف برخوردار است. پس از تأیید آزمون کفایت نمونه‌گیری، تحلیل عاملی اکتشافی با استفاده از نرم‌افزار SPSS انجام شد. در جدول شماره ۷ نتایج مربوط به واریانس تبیین شده توسط عامل‌های مختلف برای چالش‌های مختلف ارائه شده است.

جدول ۷: درصد واریانس تبیین شده توسط عامل‌ها برای چالش‌ها

عوامل	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی
عامل ۱ (نهادی-قانونی)	۲۸/۲۱	۲۸/۲۱
عامل ۲ (مدیریتی-آموزشی)	۱۹/۵۲	۴۷/۷۳
عامل ۳ (اجرایی-نظارتی)	۱۶/۷۴	۷۰/۷۱
عامل ۴ (فرهنگی)	۶/۲۴	۵۳/۹۷

همان‌طورکه در جدول شماره ۷ مشاهده می‌شود، بیشترین درصد واریانس تبیین شده چالش‌ها توسط عامل‌ها به ترتیب عامل نهادی - قانونی (۲۸/۲۱)، عامل ۲ (۱۹/۵۲)، عامل ۳ (۱۶/۷۴) و عامل ۴ (۶/۲۴) هستند. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که تمامی عوامل در عین استقلال، توانایی تبیین چالش‌ها را دارند. در جدول شماره ۸ نتایج مربوط به واریانس تبیین شده توسط عامل‌های مختلف برای راهکارها مختلف ارائه شده است.

جدول ۸: درصد واریانس تبیین شده توسط عامل‌ها برای راهکارها

عوامل	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی
عامل (اجرایی - نظارتی)	۱۹/۷۱	۴۹/۰۸
عامل (نهادی - قانونی)	۱۳/۰۶	۱۳/۰۶
عامل (مدیریتی - آموزشی)	۹/۵۳	۲۲/۵۹
عامل (فرهنگی)	۶/۷۸	۲۹/۳۷

همان‌طورکه در جدول ۸ مشاهده می‌شود، بیشترین درصد واریانس تبیین شده راهکارها توسط عامل‌ها به ترتیب عامل اجرایی - نظارتی (۱۹/۷۱)، عامل نهادی - قانونی (۱۳/۰۶)، عامل مدیریتی - آموزشی (۹/۵۳) و عامل فرهنگی (۶/۷۸) هستند. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که تمام عوامل در عین استقلال، توانایی تبیین راهکارها را دارند.

۴-۴-۱. آزمون نرمال بودن توزیع داده‌ها

پیش از هر اقدامی باید آزمون نرمال بودن برای داده‌های جمع‌آوری شده را انجام داد. جهت بررسی نرمال بودن، از ضریب کجی و ضریب کشیدگی استفاده شد. قدرمطلق ضریب کجی و کشیدگی بزرگ‌تر از ۲ تخطی از نرمال بودن داده‌ها را نشان می‌دهد. نتایج آزمون نرمال بودن متغیرها در جدول شماره ۹ ارائه شده است.

جدول ۹: نتایج آزمون نرمال بودن (کجی و کشیدگی)

متغیرها	کجی	انحراف استاندارد کجی	کشیدگی	انحراف استاندارد کشیدگی
چالش مدیریتی	-۰/۱۳	۰/۵۰	-۱/۲۵	۰/۹۷
چالش فرهنگی	-۰/۴۹	۰/۵۰	-۰/۹۵	۰/۹۷
چالش نهادی	-۰/۴۳	۰/۵۰	-۰/۵۲	۰/۹۷
چالش اجرایی	-۰/۴۹	۰/۵۰	-۰/۰۱	۰/۹۷
راهکارهای فرهنگی	-۰/۳۴	۰/۵۰	-۰/۶۴	۰/۹۷
راهکارهای مدیریتی	-۰/۹۲	۰/۵۰	-۰/۲۱	۰/۹۷
راهکارهای نهادی	-۰/۵۳	۰/۵۰	۰/۰۲	۰/۹۷
راهکارهای اجرایی	-۰/۶۹	۰/۵۰	-۰/۹۷	۰/۹۷

همان‌طورکه در جدول شماره ۹ مشاهده می‌شود، با توجه به معیار نرمال بودن، متغیرهای پژوهش همگی دارای قدر مطلق ضریب کجی و کشیدگی کوچک‌تر از ۲ هستند و از این رو تخطی از نرمال بودن داده‌ها قابل مشاهده نیست.

۴-۲. بررسی پایایی و روایی پرسش‌نامه

در جدول شماره ۱۰ پایایی پرسش‌نامه با ضریب آلفای کرونباخ عامل‌های پرسش‌نامه ارائه شده است.

جدول ۱۰: پایایی پرسش‌نامه

ابعاد	تعداد سؤالات	آلفای کرونباخ
کل پرسش‌نامه	۴۳	۰/۹۳
چالش‌ها	۲۶	۰/۸۸
نهادی - قانونی	۱۱	۰/۶۰
مدیریتی - آموزشی	۳	۰/۶۸
فرهنگی	۱	-
اجرایی - نظارتی	۱۳	۰/۸۵
راهکارها	۱۷	۰/۹۱
نهادی - قانونی	۳	۰/۶۳
مدیریتی - آموزشی	۲	۰/۷۳
فرهنگی	۱	-
اجرایی - نظارتی	۱۱	۰/۸۹

همچنین، در جدول شماره ۱۱، میزان ضریب آلفا کرونباخ و پایایی درونی قابل مشاهده است.

جدول ۱۱: ضریب آلفا کرونباخ و پایایی درونی

ضریب آلفا کرونباخ	پایایی درونی
$\alpha \geq 0.9$	عالی
$0.8 > \alpha \geq 0.9$	خوب
$0.7 > \alpha \geq 0.8$	قابل قبول
$0.6 > \alpha \geq 0.7$	مورد سوال
$0.5 > \alpha \geq 0.6$	ضعیف
$0.5 > \alpha$	غیر قابل قبول

۴-۴-۳. روایی همگرا (AVE)

منظور از روایی همگرا سنجش میزان تبیین متغیر پنهان توسط متغیرهای مشاهده‌پذیر است که با معیار میانگین واریانس سنجیده می‌شود. به بیان ساده‌تر این شاخص میزان همبستگی یک سازه را با شاخص‌های نشان‌دهنده خود نشان می‌دهد. برای این شاخص حداقل مقدار 0.5 در نظر گرفته می‌شود و این بدان معناست که متغیر پنهان مورد نظر حداقل 50% درصد واریانس را مشاهده مطلوب و رضایت‌بخش می‌داند. طبق نتایج محاسبه‌شده، میزان همبستگی (r) بین راهکارهای اجرایی-نظارتی با چالش‌های فرهنگی در سطح $p < 0.05$ و همبستگی بقیه متغیرهای پژوهش در سطح معناداری $p < 0.01$ معنادار می‌باشند. این موارد نشان از روایی همگرای خرده‌مقیاس‌های پرسش‌نامه در دو سطح چالش‌ها و راهکارهاست.

۴-۴-۴. ارائه و تحلیل نتایج پرسش‌نامه

پس از انجام صحت و کفایت و روایی و پایایی پرسش‌نامه و پس از تکمیل و تحلیل پرسش‌نامه عوامل و موانع مهم نهادی و ساختاری در تحقق بانکداری اسلامی در کشور به شرح زیر است:

جدول ۱۲: درصد اثرگذاری توسط عامل‌ها برای چالش‌ها

درصد	عوامل	
۳۹/۹۰	نهادی - قانونی	عامل ۱
۲۷/۶۰	اجرایی - نظارتی	عامل ۲
۲۲/۶۸	مدیریتی - آموزشی	عامل ۳
۸/۸۲	فرهنگی	عامل ۴

جدول ۱۳: درصد اثرگذاری توسط عامل‌ها برای راهکارها

درصد	عوامل	
۴۰/۱۸	اجرائی - نظارتی	عامل ۱
۲۶/۶۰	نهادی - قانونی	عامل ۲
۱۹/۴۱	مدیریتی - آموزشی	عامل ۳
۱۳/۸۱	فرهنگی	عامل ۴

با توجه به مطالب جداول ۱۲ و ۱۳، چالش‌های نهادی-قانونی ۳۹/۹۰ درصد، چالش‌های اجرائی-نظارتی ۲۷/۶۰ درصد، چالش‌های مدیریتی-آموزشی ۲۳/۶۸ درصد، و درنهایت چالش‌های فرهنگی ۸/۸۲ درصد در مسیر تحقق اهداف بانکداری اسلامی اثرگذار هستند. همچنین، در بخش راهکارهای تحقق بانکداری اسلامی، انجام اصلاحات در حوزه اجرائی-نظارتی ۴۰/۱۸ درصد، اصلاحات نهادی-قانونی ۲۶/۶۰ درصد، تقویت دانش مدیریتی-آموزشی ۱۹/۴۱ درصد و سرانجام بهبود مسائل فرهنگی ۱۳/۸۱ درصد اثربخش خواهند بود. در ادامه به میزان اثرگذاری زیرمجموعه هر یک از عوامل کلی مطرح شده پرداخته خواهد شد. در جداول ذیل به میزان اثرگذاری تمامی مؤلفه‌های زیرمجموعه چالش‌های نهادی-قانونی و اجرائی - نظارتی، فرهنگی و مدیریتی-آموزشی پرداخته خواهد شد.

جدول ۱۴: میزان اثرگذاری چالش‌های نهادی-قانونی

میزان اثرگذاری	مؤلفه
بسیار زیاد (۴۷/۶ درصد)	فقدان زیرساخت‌ها و نهادهای لازم
بسیار زیاد (۴۲/۸ درصد)	عدم تطابق نظام بانکداری فعلی با مبانی و اهداف شریعت
زیاد (۴۲/۸ درصد)	نبود نقشه راه و برنامه‌ریزی بلندمدت
زیاد (۳۸ درصد)	بنگاهی عمل کردن بانک‌ها
زیاد (۳۳/۳ درصد)	هزینه‌بر بودن اجرای صحیح و شرعی عقود
زیاد (۲۸/۵)	چاپ پول و افزایش نقدینگی
متوسط (۲۸/۵ درصد)	متأثر شدن قانون از دولتی بودن بانک‌ها
کم (۴۲/۸ درصد)	عدم تاب‌آوری نظام بانکی در برابر عوامل بیرونی و شوک اقتصادی
کم (۳۳/۳ درصد)	عوامل سیاسی مانند تحریم‌ها

جدول ۱۵: میزان اثرگذاری چالش مدیریتی-آموزشی

میزان اثرگذاری	مؤلفه
زیاد (۴۲/۸ درصد)	عدم ارائه راهکار مناسب برای جبران کاهش ارزش پول
زیاد (۳۳/۳ درصد)	عدم آشنایی مدیران و کارشناسان و مردم با مبانی و اهداف اقتصاد اسلامی

جدول ۱۶: میزان اثرگذاری چالش فرهنگی

میزان اثرگذاری	مؤلفه
زیاد (۳۳/۳ درصد)	کمبود مطالبه عمومی مردم جهت ایجاد بانکداری اسلامی

جدول ۱۷: میزان اثرگذاری چالش‌های اجرایی-نظارتی

میزان اثرگذاری	مؤلفه
خیلی زیاد (۳۳/۳ درصد)	نبود نظارت و بازرسی کافی
زیاد (۴۲/۸ درصد)	نبود روشی مناسب جهت بازپرداخت تسهیلات
زیاد (۴۲/۸ درصد)	صوری بودن برخی عملیات بانکی
زیاد (۳۸ درصد)	عدم پرداخت سود واقعی توسط بانکها
زیاد (۳۸ درصد)	ضعف در شیوه‌های تجهیز و تخصیص منابع
زیاد (۳۳/۳ درصد)	پایین بودن گرایش بانکها به مشارکت واقعی
زیاد (۳۳/۳ درصد)	وجود تخلفات بانکی
زیاد (۳۳/۳ درصد)	تسهیلات تبصره‌ای
زیاد (۲۸/۵ درصد)	فقدان نظام حسابداری کارآمد
متوسط (۲۸ درصد)	وجود رقابت ناسالم میان بانکها
متوسط (۳۳/۳ درصد)	عدم گرایش بانکها به تسهیلات بلندمدت
متوسط (۳۳/۳ درصد)	عدم ارتباط کافی با دیگر بانک‌های جهان
متوسط (۳۳/۳ درصد)	عدم تمایل به پذیرش ریسک توسط بانکها

همچنین، در جداول ذیل به میزان اثرگذاری تمامی مؤلفه‌های زیرمجموعه راهکارهای نهادی-قانونی و اجرایی - نظارتی و فرهنگی و مدیریتی-آموزشی پرداخته شده است.

جدول ۱۸: میزان اثرگذاری راهکارهای اجرایی-نظارتی

میزان اثرگذاری	مؤلفه
خیلی زیاد (۴۲/۸ درصد)	اجرای عقود اسلامی به‌ویژه عقود مشارکتی
زیاد (۵۲/۳ درصد)	شفاف‌سازی و سالم‌سازی شبکه بانکی کشور

میزان اثرگذاری	مؤلفه
زیاد (۵۲/۳ درصد)	ایجاد بانک‌های تخصصی
زیاد (۴۲/۸ درصد)	افزایش رقابت‌پذیری بین بانک‌ها
زیاد (۴۲/۸ درصد)	حذف تسهیلات تکلیفی و شبه‌تکلیفی
زیاد (۴۲/۸ درصد)	استفاده از تجارت دیگر بانک‌های دنیا
زیاد (۳۸ درصد)	تقویت نظارت و بازرسی
متوسط (۳۳/۳ درصد)	کنترل عوامل بیرونی مانند تورم
متوسط (۲۸/۵ درصد)	اصلاح معیارهای حسابداری متعارف
متوسط/کم (۲۸/۵ درصد)	تأسیس کمیته ویژه بانکداری اسلامی

جدول ۱۹: میزان اثرگذاری راهکار مدیریتی-آموزشی

میزان اثرگذاری	مؤلفه
خیلی زیاد (۳۳/۳ درصد)	آموزش به مردم و مدیران و کارشناسان مربوطه
زیاد (۴۲/۸ درصد)	ایجاد مرکز تخصصی مشاوره و تأمین مالی

جدول ۲۰: میزان اثرگذاری راهکار فرهنگی

میزان اثرگذاری	مؤلفه
زیاد (۴۲/۸ درصد)	مشارکت واقعی مردم و عدم دریافت سود از پیش تعیین شده

جدول ۲۱: میزان اثرگذاری راهکارهای نهادی-قانونی

میزان اثرگذاری	مؤلفه
زیاد (۵۷/۱ درصد)	تقویت راهبری و کنترل بانک‌ها
زیاد (۵۲/۳ درصد)	برنامه‌ریزی و ایجاد نقشه راه
زیاد (۴۲/۸ درصد)	ایجاد زیرساخت‌ها و نهادهای لازم و بازنگری در برخی قوانین

۴-۴-۵. مدل تکاملی گذار به بانکداری اسلامی در ایران (گذر از چالش‌ها به راهکارها)
 بر پایه تحلیل نتایج روش تحلیل محتوا و روش پرسش‌نامه، با توجه به چهار عامل کلیدی، اولویت‌بندی چالش‌ها و راهکارها و مؤلفه‌های به‌دست‌آمده ذیل عوامل کلیدی (نهادی-قانونی، اجرایی - نظارتی، فرهنگی و مدیریتی-آموزشی)، فرایند گذار از وضع چالش‌انگیز کنونی به وضع مطلوب (دستیابی به اهداف نظام بانکداری اسلامی) طبق الگوی زیر بیان شده است:

شکل ۲: مدل تکاملی گذار به بانکداری اسلامی در ایران

۵. جمع‌بندی و پیشنهادهای سیاستی

باتوجه به اینکه نظام بانکی، به‌عنوان یک نهاد مهم مالی و پولی، نقش اساسی و مهم در ساختار اقتصادی هر کشوری دارد، بنابراین در مقاله حاضر تلاش شده است تا تحلیل تاریخی و نهادی از نظام بانکی کشور صورت بگیرد و مشخص شود چه موانع ساختاری و نهادی برای تحقق بانکداری اسلامی در کشور وجود دارند. از این‌رو، از دو روش تحلیل محتوا و پرسش‌نامه استفاده شده است. نتایج مقاله نشان می‌دهد به ترتیب چالش‌های نهادی - قانونی با وزن و اهمیت ۳۹/۹۰ درصد، چالش‌های اجرایی-نظارتی ۲۷/۶۰ درصد، چالش‌های مدیریتی-آموزشی ۲۳/۶۸ درصد، و سرانجام چالش‌های فرهنگی با اهمیت ۸/۸۲ درصد در تحقق اهداف بانکداری اسلامی اثرگذار هستند. همچنین، در بین اصلاحات و راهکارهای تحقق بانکداری اسلامی، به ترتیب ضرورت اصلاحات در حوزه اجرایی-نظارتی با وزن ۴۰/۱۸ درصد، اصلاحات نهادی-قانونی ۲۶/۶۰ درصد، تقویت دانش مدیریتی-آموزشی ۱۹/۴۱ درصد و سرانجام بهبود مسائل فرهنگی ۱۳/۸۱ درصد راهگشا هستند.

از این‌رو، چنانچه نظام بانکی بخواهد مطابق با اهداف و آرمان‌های شریعت اسلام باشد، لازم است ترتیبات نهادی خاصی لحاظ شود تا بتواند موجد آن آثار شود. تمامی ساختارها در درون و بیرون شبکه بانکی کشور لازم است مطابق با قواعد دین و شریعت طراحی شوند. در صورت عدم هماهنگی ساختار و قوانین بانکی کشور با اهداف نظام اقتصادی اسلام رسیدن به بانکداری اسلامی میسر نیست؛ بنابراین طبق نتایج مطالعه و جمع‌بندی راهکارهای حاصل از تحلیل پرسش‌نامه پیشنهاد می‌شود اولویت با مسائل ذیل باشد:

۱. راهکارهای دسته اجرایی-نظارتی (۴۰/۱۸ درصد) که سه مورد اولویت‌دار زیرمجموعه آن شامل اجرای واقعی عقود اسلامی به‌ویژه عقود مشارکتی، شفاف‌سازی و سالم‌سازی شبکه بانکی کشور و ایجاد بانک‌های تخصصی می‌باشد؛
۲. راهکارهای دسته نهادی-قانونی (۲۶/۶۰ درصد) که سه مورد اولویت‌دار زیرمجموعه آن شامل تقویت راهبری و کنترل بانک‌ها، برنامه‌ریزی و ایجاد نقشه راه و ایجاد زیرساخت‌ها و نهادهای لازم به‌ویژه بازنگری در قانون پولی و بانکی است؛
۳. راهکارهای دسته مدیریتی-آموزشی (۱۹/۴۱ درصد) که دو مورد اولویت‌دار زیرمجموعه آن شامل آموزش اهداف و مبانی اقتصاد اسلامی به مدیران، مردم و کارشناسان و همچنین، ایجاد مراکز تخصصی مشاوره و تأمین مالی است؛
۴. راهکارهای دسته فرهنگی (۱۳/۸۱ درصد) که شامل فرهنگ‌سازی برای آشنایی با اصول و فرایندهای بانکداری اسلامی و تمایل به مشارکت واقعی مردم و عدم دریافت سود از پیش تعیین شده می‌باشد.

منابع

۱. آقابابایی، رضا، و متوسلی، محمود (۱۳۸۵). آسیب‌شناسی نظام بانکی ایران از منظر نهادگرایی، تحقیقات اقتصادی، دوره ۴۱، شماره ۱، ص ۵۴-۷۱.
۲. اکبریان، رضا، و رفیعی، حمید (۱۳۸۶). بانکداری اسلامی: چالش‌های نظری- عملی و راهکارها. اقتصاد اسلامی، شماره ۲۶، ص ۹۷-۱۱۸.
۳. امیری، هادی، و رئیس صفری، مجتبی (۱۳۸۴). بررسی کارایی بانک‌های تجاری در ایران و عوامل نهادی مؤثر بر آن. جستارهای اقتصادی، دوره ۲، شماره ۳، ص ۹۷-۱۴۲.
۴. پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی، گزارش ساختاری بانکداری در کشورهای اسلامی، ۱۳۹۹.
۵. توتونچیان، ایرج (۱۳۷۹). پول و بانکداری اسلامی و مقایسه آن با نظام سرمایه‌داری. تهران: توانگران.
۶. توکلی، محمدجواد، کاظمی، مصطفی، و حیدری، علمداد (۱۴۰۰). تحلیل نهادی بانکداری بدون ربا با استفاده از مدل چهارسطحی ویلیامسون. همایش تحقیقات میان‌رشته‌ای در مدیریت و علوم انسانی. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی ایران.
۷. جعفری سرشت، داود و دالوندی، حدیث (۱۳۹۷). عمده‌ترین چالش‌ها و مشکلات حال حاضر بانکداری اسلامی در ایران. سومین همایش بین‌المللی مدیریت، حسابداری، اقتصاد و علوم اجتماعی، همدان.
۸. خاکی، غلامرضا (۱۳۸۷)، روش تحقیق با رویکرد پایان‌نامه‌نویسی، نشر فوزان.
۹. خاوری، محمودرضا (۱۳۹۰). تحولات پیش روی نظام بانکداری کشور، پیش‌به‌سوی بانکداری اسلامی. ویژه‌نامه بانکداری اسلامی، شماره ۱۳، ص ۱-۶.
۱۰. دادگر، یدالله (۱۳۸۴). ظرفیت‌ها و چالش‌های اجرای اقتصاد اسلامی. بررسی اقتصادی، دوره ۱، شماره ۳، ص ۶-۲۵.
۱۱. رجایی، لطف‌آبادی (۱۳۹۳). بررسی بانکداری اسلامی و فرصت‌ها و چالش‌های فراروی آن، کنفرانس اقتصاد توانمندسازی اصلاح رفتارهای اقتصادی.
۱۲. رضوی، مهدی (۱۳۹۵). بانکداری اسلامی در ایران: تاریخچه، عملکرد و برنامه‌ریزی. تهران: موسسه عالی آموزش بانکداری در ایران.

۱۳. رضوی، مهدی و سعیدی، عبدالله (۱۳۹۵). مدل‌سازی موانع اجرای بانکداری اسلامی در ایران. کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های کاربردی در مدیریت و حسابداری.
۱۴. رضوی، مهدی، و سعیدی، عبدالله (۱۳۹۵). مدل‌سازی موانع اجرای بانکداری اسلامی در ایران. چهارمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های کاربردی در مدیریت و حسابداری، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۱۵. سبحانی، حسن (۱۳۷۴). ارزیابی و تحلیل عملیات بانکی بدون ربا در نظام بانکی ایران. دانش و توسعه، شماره ۳، صص ۷۸-۱۰۲.
۱۶. سبزیخانی، شهرام (۱۴۰۲). بررسی موانع اجرای موفق بانکداری اسلامی در ایران. دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت، بازرگانی، اقتصاد و حسابداری.
۱۷. سمیعی، یاسر، (۱۳۹۶). مسئولیت بانک‌ها در عقود مشارکتی، نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۶ (۲۱)، صص ۱۳۵-۱۵۶.
۱۸. شاکری، عباس، مروی، رمضانعلی، و ذوالفقاری، امیراحمد (۱۳۹۷). پرکردن شکاف نظر و عمل در بانکداری اسلامی: ارائه مدلی جهت اجرای بهتر قرارداد مشارکت. راهبرد اقتصادی، دوره ۳، شماره ۲۷، صص ۹۵-۱۳۳.
۱۹. صدر، سید محمدباقر (۱۳۸۸). بانک بدون ربا. ناشر فرهنگ سبز.
۲۰. صدیقی، محمد نجات‌الله (۱۳۸۹). ربا، بهره بانکی و حکمت تحریم آن در قرآن. ترجمه حسین میسمی. تهران: دانشگاه امام صادق.
۲۱. ضیاءالدین احمد (۱۹۸۹)، مسیر بانکداری اسلامی. ج ۱. نشر بانکی ایران.
۲۲. طالبی، محمد و کیانی، حسین (۱۳۹۱). ریشه‌یابی چالش‌های استفاده از عقود مشارکتی در نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران. تحقیقات مالی اسلامی، ۱(۲)، ۳۷-۵۵.
۲۳. عباس‌زاده، حسن (۱۳۹۱). رویکرد تحلیلی بر چالش‌های بانکداری اسلامی در نظام بانکی کشور. نشر نورعلم.
۲۴. عبداللهی، محسن، و موسویان، سیدعباس (۱۳۹۲). تبیین آسیب‌های اجرای عقود بانکی در کشور، رهیافتی برای تحقق اقتصاد مقاومتی. بهبود مدیریت، دوره ۲ شماره ۲، صص ۱۱۵-۱۴۲.
۲۵. علیزاده حتکنی، حسین (۱۳۹۷). بانکداری اسلامی و چالش‌های پیش روی توسعه آن. پنجمین کنفرانس ملی پژوهش‌های کاربردی در مدیریت و حسابداری. تهران، انجمن مدیریت ایران.

۲۶. عیوضلو، حسین، (۱۳۸۷). ابزارهای نوین در نظام بانکداری اسلامی: چالش‌ها و موانع. روزنامه صبح ایران، شماره ۵۸۸۳.
۲۷. فراهانی فرد، سعید (۱۳۸۳). چالش‌های بانکداری اسلامی. اقتصاد اسلامی، دوره ۳، شماره ۷، صص ۱۶-۳۹.
۲۸. فرجی، علیرضا (۱۳۸۰). بانکداری اسلامی، مشکلات و فرصت‌های پیش رو. پگاه حوزه، دوره ۳، شماره ۸، صص ۲۱۳-۲۳۶.
۲۹. کاملی، محمدجواد، حسینی علایی، مرتضی، (۱۳۹۶). بررسی موانع و چالش‌های نظری و عملی بانکداری اسلامی، سومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت و مهندسی صنایع.
۳۰. کلهری، سعید (۱۳۹۱). بررسی موانع رشد بانکداری اسلامی در ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.
۳۱. مجتهد، احمد، و حسن‌زاده، علی (۱۳۸۴). پول و بانکداری و نهادهای مالی. ناشر: پژوهشکده پولی و بانکی.
۳۲. محمدی، حسین (۱۳۹۴). بررسی مشکلات بانکداری اسلامی و راه‌های آن در ایران. اولین کنفرانس ملی اقتصاد، حسابداری و امور بانکی، بندر آستارا، موسسه آموزش عالی شهریار آستارا.
۳۳. مطلب‌پور یگانه، سالومه (۱۳۹۶). چالش‌های حقوقی ناشی از اجرای قوانین بانکداری بدون ربا. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد نراق.
۳۴. مطهری، مرتضی، (۱۳۷۲). مسئله ربا به ضمیمه بیمه. تهران: صدرا.
۳۵. موسویان، سیدعباس (۱۳۷۸). بانکداری اسلامی. تهران: مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی.
۳۶. موسویان، سیدعباس (۱۳۸۴). بانکداری بدون ربا از دیدگاه شهید صدر. اقتصاد اسلامی، دوره ۲، شماره ۶، صص ۵۶-۸۲.
۳۷. موسویان، سیدعباس (۱۳۹۱). نقد دیدگاه‌های معاصر درباره ربا. مجله کتاب نقد، دوره ۲، شماره ۵، صص ۱۲۵-۱۴۹.
۳۸. موسویان، سیدعباس و میثمی، حسین (۱۳۹۷). بانکداری اسلامی (۱): مبانی نظری - تجارب علمی. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.
۳۹. مؤمنی‌راد، اکبر، علی‌آبادی، خدیجه، فردانش، هاشم، و مزینی، ناصر (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کیفی در آیین پژوهش: ماهیت، مراحل و اعتبار نتایج. فصلنامه اندازه‌گیری تربیتی، دوره ۲، شماره ۱، صص ۱۳-۳۶.

۴۰. میثمی، حسین و موسویان، سیدعباس (۱۳۹۸). بانکداری اسلامی ۱. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
۴۱. میرجلیلی، سیدحسین (۱۳۷۲). روند تکوین و تحول بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی. مجله روند بهار، دوره ۲، شماره ۱۲، صص ۷۲-۹۶.
۴۲. میسمی، حسین، قلیچ، وهاب، (۱۳۹۰)، آسیب شناسی اجرای بانکداری اسلامی در کشور: دلالت‌هایی برای تحول نظام بانکی، فصلنامه تازه‌های اقتصاد، شماره ۱۳۲، ص ۱-۱۱.
۴۳. نوربخش، محسن (۱۳۸۰). بانکداری سلامی و نظام بانکی. تازه‌های اقتصاد، شماره ۵۵، صص ۱۰-۱۴.
۴۴. هادوی تهرانی، مهدی (۱۳۷۸). مکتب و نظام اقتصادی اسلام. ناشر موسسه فرهنگی.
۴۵. هدایتی، سیدعلی اصغر (۱۳۸۶). الگوی جدید بانکداری اسلامی در بوته نقد. ماهنامه بانک و اقتصاد، شماره ۸۲، صص ۱۰-۲۵.
46. Aljifri, K, (2000), Risk sharing vs risk shifting: a comparative study of Islamic banks, *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. 12, 8, pp. 1105-1123.
47. Al-Suwailem, S, (1997), Economics of Riba al-fadl: Towards a Unified Analytical Model for Different Types of Riba اقتصادیات ربا الفضل نحو نموذج تحلیلی، موحّد لأنواع الربا، *Journal of King Abdulaziz University-Islamic Economics*.
48. Khan.Fahim (2008). issues in the international financial crisis from an Islamic perspective. *Journal of Business and Management Review* 1(9):124-134.
49. Khan.Fahim (2017). Investment Decision Making, Time Value of Money and Discounting in an Islamic Economy. *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, 30(1), pp 45-67.